

УДК 616.89-008.447.001.3

М. М. Денисенко

ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ РІЗНИХ ВАРІАНТІВ АДДИКЦІЙ

М. М. Денисенко

Характеристика функциональных связей различных вариантов аддикций

М. М. Denysenko

Characteristics of functional communications various addiction options

Проведено кореляційний аналіз різних аддиктивних зв'язків у здорових осіб та хворих на невротичні розлади. Виявлена наявність та визначено характер зв'язків та поєднань різних аддиктивних тенденцій в обстежених групах. Описані варіанти синергічних, антагоністичних та нейтральних взаємин між різними варіантами аддикцій при окремих невротичних розладах та в групі здорових осіб. Найбільшу кількість антагоністичних зв'язків між аддиктивними тенденціями зафіксовано у хворих на невротичні розлади, тоді як у здорових осіб спостерігається їх найменша кількість. Отримані дані свідчать про складний характер формування та відносин співіснування аддикцій при невротичній хворобі та становлять практичну цінність для розроблення конкретних профілактично-терапевтичних програм.

Ключові слова: аддикції, невротичні розлади, коморбідність, кореляція

Проведен корреляционный анализ различных аддиктивных взаимосвязей у здоровых лиц и больных невротическими расстройствами. Выявлено наличие и определен характер взаимосвязей и сочетаний различных аддиктивных тенденций в обследованных группах. Описаны варианты синергических, антагонистических и нейтральных взаимоотношений между различными вариантами аддикций при отдельных невротических расстройствах и в группе здоровых лиц. Наибольшее количество антагонистических связей между аддиктивными тенденциями зафиксировано у больных невротическими расстройствами, в то время как у здоровых лиц отмечается их наименьшее количество. Полученные данные свидетельствуют о сложном характере формирования и отношений сосуществования аддикций при невротической болезни и представляют практическую ценность для разработки конкретных профилактических терапевтических программ.

Ключевые слова: аддикции, невротические расстройства, коморбидность, корреляция

A correlation analysis of various addictive relationships in healthy individuals and patients with neurotic disorders was carried out. The presence and nature of the relationships and combinations of various addictive tendencies in the examined groups were revealed. The described variants of synergistic, antagonistic and neutral relationships between different variants of addictions in individual neurotic disorders and in the group of healthy individuals. The greatest number of antagonistic relationships between addictive tendencies was recorded in patients with neurotic disorders, while healthy individuals showed their smallest number. The data obtained indicate the complex nature of the formation and relationships of the mutual existence of addictions in neurotic disease and are of practical value for the development of specific prophylactic therapeutic programs.

Keywords: addiction, neurotic disorders, comorbidity, correlation

Сучасні умови життя зі стрімкими соціополітичними змінами, наростанням політичної напруги, воєнної загрози та реальної небезпеки зумовлюють неабияке навантаження на адаптаційну систему особистості. Природні адаптаційні можливості людини часто не витримують таке навантаження та дають збій у вигляді

психічних порушень [1, 2]. Одними із найбільш поширених варіантів подібних порушень є невротичні розлади та аддиктивна поведінка, що являють собою психогенні розлади та формуються як варіанти зриву психічної адаптації при реагуванні на фрустрацію або психоемоційне перенапруження [3, 4].

В реальній клінічній практиці лікарі-психіатри все частіше стикаються з тим, що невротичні

та аддиктивні розлади найчастіше виявляються поєднаними. Конкретних даних щодо поширеності коморбідних варіантів невротичних та аддиктивних розладів в літературі немає, однак дослідники зауважують, що саме невротичні розлади досить часто поєднуються з поведінковими аддикціями, які, на жаль, не завжди класифікують окремо [5—7]. Поява все більш різноманітних варіантів аддиктивних пристрастей нехімічних (гемблінг, інтернет-залежності, переїдання, трудового, шопоголізм, міжособистісні та сексуальні залежності і т. под.) за своєю природою та міцно споріднених за механізмами виникнення з невротичною хворобою, призводить до нівелювання аддиктивної патології та сприйняттю її як симптому невротичного розладу, що зумовлює потребу ретельного вивчення характеру зв'язків між аддикціями та невротичними розладами.

Мета дослідження — дослідити наявність та характер зв'язків між різними аддиктивними тенденціями у хворих на невротичні розлади.

У дослідженні взяли участь 150 хворих на невротичні розлади: 49 осіб з тривожно-фобічними розладами (F40.8), 55 — зі змішаними дисоціативними (конверсійними) розладами (F44.7) та 46 — з неврас-тєнією (F48.0), а також 52 особи із загальної популяції населення, далі по тексті — «здорові».

Для діагностики варіантів та вираженості аддиктивної поведінки у обстежуваних використовували вісімнадцять AUDIT-подібних тестів з подальшим статистичним аналізом отриманих даних за допомогою комп'ютерних програм Excel та SPSS for Windows 15.0 [10,11].

Для реалізації зазначеної мети проведено кореляційний аналіз та встановлено кореляційні зв'язки між ступенями вираженості різних варіантів аддикцій. Результати кореляційного аналізу дали змогу оцінити наявність та характер відносин між різними об'єктами вживання (синергічні, нейтральні або навпаки антагоністичні). Кореляційний аналіз здійснювали окремо за результатами усіх обстежених осіб (табл. 1) та за результатами лише тих осіб, що мали відповідний досвід вживання (табл. 2). Зіставлення результатів цих двох таблиць продемонструвало наявність більш високих коефіцієнтів кореляції за результатами, що отримані в осіб, які мали досвід вживання. Саме наявність досвіду вживання і дає змогу оцінити як складається взаємодія між досліджуваними об'єктами вживання, а результати осіб, які не мають відповідного досвіду вживання, лише узагальнюють та маскують статистичні дані. Тому основний аналіз результатів кореляційних зв'язків між різними об'єктами вживання ми сконцентрували на даних, що отримані серед осіб, що мають досвід вживання.

Між різними варіантами аддиктивних вподобань (див. табл. 2) виявлено багато як позитивних, так і негативних кореляцій різного ступеня статистичної значущості в усіх групах порівняння. На перший погляд відразу стає очевидним, що у здорових осіб негативних кореляцій між різними варіантами аддикцій майже не виявлено, виняток становлять азартні ігри, що негативно корелюють зі зловживанням тютюном ($r = -1,00$) та роботою/навчанням ($r = -0,31$), тобто чим вищий рівень вираженості зловживання азартними іграми у здорових осіб, тим менш вираженими виявляються захоплення роботою/навчанням та тютюнопаління, і навпаки. У хворих же на невротичні розлади

кількість та варіанти як негативних, так і позитивних кореляцій між аддикціями виявились дещо іншими. Здебільшого негативні кореляції у хворих на невротичні розлади були виявлені між хімічними нелегальними речовинами та іншими варіантами аддикцій, що свідчить про таку дію цих варіантів зловживань, що взаємно їх унеможлиблює.

Встановлено, що у здорових осіб найбільш міцно, як позитивно так і негативно, з іншими аддикціями корелюють азартні ігри, за якими зафіксовано найбільшу кількість зв'язків на високому рівні значущості ($r \geq 0,70$). Зокрема, у здорових осіб азартні ігри з високою вірогідністю позитивно пов'язані зі зловживанням їжею ($r = 0,71$), сексом ($r = 0,76$), переглядом телебачення (ТБ) ($r = 0,98$), чаєм/кавою ($r = 0,82$), комп'ютерними іграми ($r = 0,87$), алкоголем ($r = 0,71$). Чим вищий рівень аддиктивного захоплення азартними іграми, тим вищий рівень аддиктивної поведінки за переліченими об'єктами, і навпаки.

Негативні зв'язки між зловживанням азартними іграми та іншими аддикціями у здорових осіб вже були розглянуті вище за текстом.

Окрім азартних ігор наявність високого рівня кореляцій у здорових осіб також спостерігається при зловживанні алкоголем, що має позитивні міцні зв'язки з тютюнопалінням ($r = 0,72$), захопленням азартними ($r = 0,71$) та комп'ютерними ($r = 0,71$) іграми; а також при захопленні комп'ютерними іграми, які окрім зловживання алкоголем також позитивно пов'язані з азартними іграми ($r = 0,87$) та переглядом ТБ ($r = 0,76$). Наявність великої кількості помірних позитивних зв'язків з іншими аддикціями у здорових осіб також мають: захоплення їжею (що, як вже було зазначено, на високому рівні корелює з азартними іграми, та на помірному рівні — з переглядом ТБ ($r = 0,65$), захопленням Інтернетом ($r = 0,47$), комп'ютерними іграми ($r = 0,57$), шопінгом ($r = 0,44$) та читанням ($r = 0,47$)); перегляд ТБ (що окрім захоплення комп'ютерними іграми та їжею, помірною корелює з захопленням Інтернетом ($r = 0,43$), читанням ($r = 0,46$) та алкоголем ($r = 0,43$)); захоплення Інтернетом (що помірно пов'язане окрім перегляду ТБ ($r = 0,43$) та зловживання їжею ($r = 0,47$) з тютюнопалінням ($r = 0,48$), алкоголем ($r = 0,55$), читанням ($r = 0,50$), шопінгом ($r = 0,41$), комп'ютерними ($r = 0,65$) та азартними іграми ($r = 0,53$)).

Повна відсутність кореляцій у здорових осіб спостерігається за хімічними нелегальними речовинами, що пов'язано з відсутністю досвіду вживання цих речовин здоровими особами та не дозволяє робити будь-які висновки з цього приводу.

Отримані дані кореляцій між аддикціями у здорових осіб дозволяють стверджувати, по-перше, про наявність так званих аддикцій-супутників, що дуже часто супроводжують одна одну (наприклад, прийом їжі та перегляд ТБ, «чарка з цигаркою» і т. ін.); по-друге, про наявність спільної етіології деяких аддикцій, і по-третє, наявність так званих аддикцій-антиподів (антагоністів), які незважаючи на те що можуть мати спільне походження та «механізм дії», мають протилежні, способи реалізації потреб індивіда, що унеможлиблюють один одного (наприклад, азартні ігри та захоплення роботою/навчанням). Саме наявність аддикцій-антиподів дозволяє вийти на нові можливості в розробленні корекційних заходів.

Згідно з даними кореляційного аналізу, аддикції хворих на тривожно-фобічні розлади характеризуються великою кількістю негативних кореляцій, найбільша кількість з яких пов'язана зі вживанням психостимуляторів. Зокрема, психостимулятори загалом мають найбільшу кількість сильних зв'язків з іншими аддикціями, з яких лише два — позитивні: з їжею ($r = 0,54$) та снодійно-седативними речовинами ($r = 0,90$), що свідчить про їх взаємокомпенсвальну (як у разі психостимуляторів та снодійно-седативних речовин) та взаємостимулювальну (у разі вживання психостимуляторів та їжі) дію. З майже всіма іншими варіантами аддикцій психостимулятори мають антагоністичні зв'язки: найбільш сильні з яких — з тютюнопалінням ($r = -1,00$), вживанням чаю/кави ($r = -0,95$), шопінгом ($r = -0,82$), читанням ($r = -0,80$) та комп'ютерними іграми ($r = -0,76$); та помірні — з сексом ($r = -0,44$), роботою/навчанням ($r = -0,35$), переглядом ТБ ($r = -0,48$) та захопленням Інтернетом ($r = -0,28$), що свідчить про єдиний механізм дії зазначених аддикцій, а саме психостимуляції, але різними засобами.

Найбільшою кількістю помірних позитивних зв'язків у хворих на тривожно-фобічні розлади характеризуються захоплення комп'ютерними іграми (що позитивно пов'язані з читанням ($r = 0,60$), переглядом ТБ ($r = 0,51$), сексом ($r = 0,40$) та вживанням снодійно-седативних засобів ($r = 0,40$)); секс (який позитивно пов'язаний з переглядом ТБ ($r = 0,42$), комп'ютерними іграми ($r = 0,40$), вживанням чаю/кави ($r = 0,51$) та снодійно-седативних речовин ($r = 0,30$)) та перегляд телебачення (яке пов'язаний з комп'ютерними іграми ($r = 0,51$), сексом ($r = 0,42$), вживанням чаю/кави ($r = 0,41$) та їжі ($r = 0,31$)).

При кореляції різних видів аддикцій у хворих на дисоціативні розлади встановлено наявність великої кількості сильних як позитивних, так і негативних зв'язків.

Як і у хворих на тривожно-фобічні розлади, при дисоціативних розладах найбільша кількість негативних кореляцій належить хімічним речовинам: летким органічним сполукам (ЛОС) (які негативно корелюють з роботою/навчанням ($r = -1,00$); шопінгом ($r = -1,00$); алкоголем ($r = -1,00$) та тютюном ($r = -1,00$)), психостимуляторам (що мають негативні зв'язки з тютюном ($r = -1,00$) та снодійно-седативними речовинами ($r = -1,00$), алкоголем ($r = -0,60$) та сексом ($r = -0,50$)), снодійно-седативним речовинам (що негативно пов'язані з азартними іграми ($r = -1,00$); психостимуляторами ($r = -1,00$); алкоголем ($r = -0,43$); тютюном ($r = -0,31$) та захопленням Інтернетом ($r = -0,29$)), тютюну (вживання якого негативно корелює з вживанням ЛОС ($r = -1,00$) та психостимуляторів ($r = -1,00$), азартними іграми ($r = -0,98$), снодійно-седативними речовинами ($r = -0,31$) та читанням ($r = -0,28$)); та алкоголю (що негативно пов'язаний з вживанням інших хімічних речовин: ЛОС ($r = -1,00$), психостимуляторів ($r = -0,60$) та снодійно-седативних ($r = -0,43$)).

Найбільша кількість сильних та помірних позитивних зв'язків у хворих на дисоціативні розлади належить азартним іграм: зокрема, наявність високого рівня аддиктивності за азартними іграми пов'язана також із високим та помірним рівнем залежності від їжі ($r = 0,95$), алкоголю ($r = 0,81$), читання ($r = 0,71$), Інтернету ($r = 0,63$), чаю/кави ($r = 0,58$), комп'ютерних ігор ($r = 0,49$) та телебачення ($r = 0,47$), які виступають як аддикції-«супутники», аддикції-«супутники (замінники)», або аддикції-«послідовники», що провокують одна одну.

Крім того, велику кількість сильних та помірних позитивних зв'язків виявляє аддиктивне захоплення їжею (що прямо пов'язане з захопленням комп'ютерними іграми ($r = 0,71$), шопінгом ($r = 0,47$), вживанням чаю/кави ($r = 0,47$), психостимуляторів ($r = 0,42$) та телебачення ($r = 0,42$)), шопінгом (що позитивно корелює з вживанням психостимуляторів ($r = 0,80$), читанням ($r = 0,53$), телебаченням ($r = 0,51$), їжею ($r = 0,47$), а також з сексом ($r = 0,37$), азартними іграми ($r = 0,40$) та комп'ютерними іграми ($r = 0,32$)), комп'ютерними іграми (що мають сильні позитивні зв'язки з захопленням Інтернетом ($r = 0,74$) та їжею ($r = 0,71$) і помірні — з алкоголем ($r = 0,59$) та азартними іграми ($r = 0,49$)).

Отримані дані свідчать про те, що у хворих на дисоціативні розлади спостерігається наявність міцних взаємин між різними аддиктивними вподобаннями: від гармонійного співіснування до антагоністичних стосунків.

Згідно з результатами кореляції аддикцій хворих на неврастенію виявлено певні особливості: спостерігається наявність високої кількості сильних як позитивних так і негативних кореляцій. Водночас, на відміну від інших форм невротичних розладів, негативні кореляції належать не тільки переважно хімічним речовинам, а і нехімічним варіантам залежностей також. Зокрема, у хворих на неврастенію зловживання азартними іграми унеможлиблює зловживання їжею ($r = -0,67$) та роботою ($r = -0,60$); а зловживання комп'ютерними іграми унеможлиблює вживання снодійно-седативних речовин ($r = 0,41$) та надмірне захоплення читанням ($r = -0,34$) і навпаки, що свідчить про такі відносини між цими формами аддикцій, що унеможлиблюють одна одну, при неврастенії. Окрім того, певні хімічні варіанти аддикцій, як-от вживання снодійно-седативних речовин та канабіноїдів при неврастенії мають здебільшого негативні зв'язки з нехімічними аддиктивними об'єктами, на відміну від інших форм невротичних розладів.

Найбільша кількість високо вірогідних позитивних кореляцій у хворих на неврастенію спостерігалась за такими об'єктами вживання: канабіноїди (рівень зловживання якими прямо пов'язаний з рівнем зловживання роботою/навчанням ($r = 0,94$), Інтернетом ($r = 0,96$), алкоголем ($r = 0,94$), читанням ($r = 0,69$), тютюном ($r = 0,69$), сексом ($r = 0,59$) та чаєм/кавою ($r = 0,41$)), азартні ігри (що прямо пропорційно пов'язані зі зловживанням комп'ютерними іграми ($r = 1,00$), тютюном ($r = 1,00$), шопінгом ($r = 0,90$), телебаченням ($r = 0,86$), алкоголем ($r = 0,63$) та чаєм/кавою ($r = 0,41$)), комп'ютерні ігри (що мають міцний позитивний зв'язок з азартними іграми ($r = 1,00$), алкоголем ($r = 0,58$), тютюном ($r = 0,52$) та їжею ($r = 0,45$)) та алкоголь (вживання якого прямо пропорційно корелює з вживанням канабіноїдів ($r = 0,94$), тютюну ($r = 0,74$), азартними іграми ($r = 0,63$), комп'ютерними іграми ($r = 0,58$) та сексом ($r = 0,41$)).

Згідно з отриманими результатами, наявність великої кількості різних за знаком кореляцій між аддикціями у хворих на невротичні розлади, а також їх нозологічна специфіка свідчать про складний характер формування та відносин співіснування аддикцій при невротичній хворобі, що потребує проведення докладних клініко-психологічних досліджень в цьому напрямку. А виявлені та означені синергічні та антагоністичні взаємини між різними варіантами аддиктивних вподобань у хворих на невротичні розлади дозволяють вийти на новий рівень в розробленні терапевтично-профілактичних програм реабілітації цих хворих.

Список літератури

1. Александровский Ю. А. Пограничные психические расстройства : учеб. пособие. М. : Медицина, 2000. 496 с.
2. Клинико-психопатологические особенности тревожно-фобических расстройств с аддитивными нарушениями / Марута Н. А., Колядко С. П., Денисенко М. М., Каленская Г. Ю. // Український вісник психоневрології. 2015. Т. 23. № 2 (83). С. 115—116.
3. Егоров А. Ю. Нехимические зависимости. СПб., 2007. 190 с.
4. Замульнин К. Ю., Меңделевич В. Д. Химические и нехимические аддикции в аспекте сравнительной аддиктологии // Журнал неврологии и психиатрии им. С. С. Корсакова. Спецвып. 2014. 114 (5). С. 3—8.
5. Денисенко М. М. Адикції хворих на невротичні розлади (структурний аналіз) // Вісник проблем біології і медицини. 2017. Вип. 3, т. 1 (131). С. 91—96.
6. Денисенко М. М. Аналіз адиктивного стану хворих на невротичні розлади (частоти виразності адиктивних феноменів та адиктивні потенціали об'єктів вживання) // Український вісник психоневрології. 2016. Т. 24, вип. 3 (88). С. 45—50.
7. Денисенко М. М. Адиктивна поведінка в структурі невротичної хвороби (виразність та варіанти адиктивних тенденцій) // Вісник проблем біології і медицини. 2017. Вип. 4, т. 1 (133). С. 142—149.
8. Метод комплексной оценки аддиктивного статуса индивида и популяции с помощью системы AUDIT-подобных

тестов / И. В. Линский, А. И. Минко, А. Ф. Артемчук [и др.] // Вісник психіатрії та психофармакотерапії. 2009. № 2 (16). С. 56—70.

9. Результаты комплексной оценки аддиктивного статуса учащейся молодежи с помощью системы оригинальных AUDIT-подобных тестов / Линский И. В., Минко А. И., Артемчук А. Ф. [и др.] // Там само. 2010. № 1 (17). С. 27—37.

10. Система AUDIT-подобных тестов для комплексной оценки аддиктивного статуса индивида и популяции / Линский И. В., Минко А. И., Артемчук А. Ф. [и др.] // Новости украинской психиатрии. Киев; Харьков, 2009. URL : <http://www.psychiatry.ua/articles/paper313.htm>.

Надійшла до редакції 12.06.2019 р.

ДЕНИСЕНКО Михайло Михайлович, кандидат медичних наук, старший науковий співробітник відділу невідкладної психіатрії і наркології Державної установи «Інститут неврології, психіатрії та наркології Національної академії медичних наук України», м. Харків, Україна; e-mail: mdenisenko@ukr.net

DENYSENKO Mykhailo, MD, PhD, Senior Researcher of the Department of Urgent Psychiatry and Narcology of the State Institution "Institute of Neurology, Psychiatry and Narcology of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine", Kharkiv, Ukraine; e-mail: mdenisenko@ukr.net